

Gymnasium Josefa Kainara, Hlučín

Seminář z dějepisu

Počátek heraldiky (seminární práce)

Stará Bělá 2008

Jiří Kohoutek
V.A

1. Úvod

Pro odhalení počátku heraldiky musíme nejprve definovat, co heraldika je a co ne. Tady narazíme na jisté rozpory, kdy jsou definovány různé podmínky pro to, co můžeme heraldikou nazývat. Dalším nezbytným krokem je zamyšlení se nad důvody vzniku. A konečně musíme prozkoumat její původ a poohlédnout se po jejích kořenech.

2. Co je heraldika

Heraldika je nauka o znacích, respektive erbech. Jejich vzniku, vývoji, pravidlech tvorby, užívání, dědičnosti a umění jejich kresby. Heraldika je na rozhraní vědy a umění. Není možné tyto dvě její části od sebe rozdělovat, tedy považovat heraldiku jen za vědu nebo jen za umění, bez vzájemných souvislostí.

Zmíněné však pro definování heraldiky nestačí. Dále jsou známá, používaná a uznávána následující kritéria. Figura musí ležet na štítě, znamení musí být pro svého nositele neměnné a jedinečné, některé autority také přidávají, že musí být dědičné a musí patřit rytíři (šlechtici). Podívejme se na tyto podmínky podrobněji.

a) Figura na štítě

Jedno z nejdůležitějších pravidel. Heraldika bez štítu nemůže být úplnou heraldikou, ačkoliv znamení mimo štít heraldiku doplňují a dokreslují.

Počátky tohoto pravidla můžeme vidět u starých majitelů erbů, na křížové výpravě. Papež Urbana II. na koncilu v Clermontu roku 1095, při vyhlášení I. křížové výpravy vyzval rytíře k vymalování červených křížů na hrud' a ramena ve znamení pomoci Křtovy. Tehdy rytíři nosili mimo brnění a zbraně štít, velkou plochu před svým tělem,

kterou by jistě částečně překrývali kříž na své hrudi a mnohdy i rameni. Bezpochyby proto také vymalovali tolik milovaný kříž na svůj štít. Můžeme předpokládat, že se kříže začaly objevovat také na dalších místech.

Takovýto kříž se stal symbolem nasazení vlastního život a majetku pro Krista. Symbolem jednoty s ostatními spolubratry bojovníky a bezpochyby také pyšným znamením „účastnil jsem se bojů o Kristův hrob“.

Od těchto časů do XV. respektive začátku XVI. století, kdy rytíři odchází z bitevních polí, se heraldika rozvíjí a to především na štítech, druhotně pak všude možné kolem svých majitelů. Jak můžeme vidět z různých památek, znaky pánů se vykreslovali dvojnásobem.

Jeden, bez štítu, se hojně objevuje v Anglii, avšak nejen tam. Říkají tomu badge (odznak). Jedná se o figuru, která zastupuje erb. Byl používán na oděvy a praporce. Tady třeba podotknout, že figura skutečně jen zastupuje erb.

Druhý způsob je vyobrazení ve štítě. Ten můžeme spatřovat nad portály kostelů, nad krby v hradních či zámeckých komnatách.

Znaky rytířů se inspirovali další vrstvy obyvatel tehdejší doby. Erby se začínají objevovat u církevních hodnostářů, měšťanů i jiných. A tady, po vzoru rytířů se objevují znaky také ve štítech.

Za dnešních časů se nevyužívá tolik heraldiky, jako znaku ve štítě. Dnes se využívá log nebo značek, kdy se štít vynechává a zůstává jen jakoby jeho vnitřní znamení. Pro příklad si můžeme uvést logo Škodovky (okřídlená střela) nebo Peugeotu (lev). Tyto znaky však nemají s heraldikou nic společného.

Z toho se dá vyvodit, že heraldika ve své tradici nemůže být bez štítu.

b) Neměnnost a jedinečnost

Co se neměnnosti týče, nemyslí se naprostá neměnnost. Na mysli je přijetí znamení a jeho stálé používání. Tedy, pokud bojový štít s drakem bojovník rozbil, nechal si stejného draka vymalovat i na nový štít. Takovýto postup v předheraldické době neznáme. Tam si válečník nechal vyrobit (koupil) štít a v případě že jej rozbil, běžně během jediné bitvy, pořídil si nový. Tento nový štít nebyl se stejným vyobrazením, nýbrž s vyobrazeným jiným, které se bojovníkovi zrovna zamlouvalo.

K neměnnosti dochází až kolem XII. století, kdy znamení na štítě začíná poukazovat na osobu majitele, stává se jeho symbolem. Později neměnnost přechází až v dědičnost, ale o tom až dále.

Z těchto důvodů se nejedná o heraldická znamení v případě štítů namalovaných přemyslovským knížatům v rotundě svaté Kateřiny ve Znojmě kolem roku 1134. (Obrázek 1. a 2.) Jejich štíty jsou sice hodné velkých válečníků, ale po jejich použití (zničení) si pravděpodobně pořídili štíty s jinou kresbou, která se jim líbila.

Z neměnnosti je vyjmuto takzvané polepšení erbu. Kdy nositel práva udílet znak nechal erb majiteli změnit. Toto se dělo za nejrůznější zásluhy nebo při povýšení do vyššího stavu. Takovéto změny byly různé. Pro příklad změna tinktury ve štítě, přidání koruny, změna přilby kolčí za turnajovou a jiné. Velice výjimečně se stávalo, že by se změnil celý erb, ale i takové případy jsou známy.

Bartolus de Saxoferrato píše: „Tak jako byla vynalezena jména pro rozlišování lidí, tak také tato znamení jsou zavedena z téhož důvodu.“¹ Tímto můžeme doložit, že erb má sloužit, a od počátku heraldiky slouží, jako identifikační znamení. Tato funkce

---

1: Bartolus de Saxoferrato. Tractatus de insigniis et armis. Ostrava 1989. Strana 21.

zamezuje možnosti mít stejný erb se sousedem.

Samozřejmě je rozdíl mezi erbem vlastním a erbem rodovým, kdy jeden erb používá více lidí. Další místo, kdy se toto pravidlo nemusí dodržovat je tam, kde to nepřekáží. To bych ilustroval na příkladě, kdy angličan dorazí do Říma, kde se potká s někým dalším, kdo má stejný erb jako on. Tady stejnost erbů nepřekáží, protože jejich majitelé jsou od sebe odděleni velkou vzdáleností. V dnešní době globalizace a internetu to tak lehké není, ale to by jsme zabíhali do jiných kolejí.

c) Dědičnost

Někteří uvádí jako další z podmínek dědičnost erbu. To ovšem nesplňuje mnoho z prvních heraldických znamení. Tenkrát není výjimkou situace, kdy syn nepřejímá erbovní znamení svého otce a dokonce se jím ani nenechává inspirovat, jednoduše si volí svůj vlastní, jedinečný erb.

Na druhou stranu, tuto podmínku splňují jakési znamení velkých aténských rodin z 6.-5. století před Kristem. Tyto rodiny měly jakýsi svůj znak který dědili po generace a přece toto ještě do heraldiky nespadá.

Nemyslím si, že by tato podmínka byla až tak směrodatná, ačkoliv jejího naplňování se ve staletích dostalo hodně.

d) Středověký rytíř

Další z podmínek, které uvádí jen někteří heraldici, je vlastnictví erbu středověkým rytířem. Proti tomuto se dá snadno vznést námitky a toto pravidlo nepřijmout. Sám středověký právník Bartolus de Saxoferrato, spolustolovník Karla IV. píše: „Každý

může přijmout znak a znamení, nosit je a vymalovat je na svých věcech.“²

To vypovídá o středověkých mravech a zvycích, kdy bylo nejen tolerováno, ale také právně přijímáno nošení erbů i příslušníky jiných vrstev než šlechtických. Pak tedy nemůžeme hledat důvody pro nepočítání nerytířských erbů k heraldice.

Ostatně, byla by to také škoda heraldiku takto uzavřít a omezit, jak píše Libor Kovář: „Pak by mohl těžký pesimista vidět dnešní heraldiku v krizi, ze které se vzpamatuje, alespoň v Čechách, jedině když vyjedou Blaničtí rytíři. Ovšem pokud vyjedou za sv. Václavem, který pochází z předheraldického období, tak bohužel máme smůlu a heraldika se už z úpadku nevyhrabe.“³

3. Důvody vzniku heraldiky

Když nyní víme co je to heraldika, tedy nauka o znacích, zabývající se především znaky osobními vykreslenými na štítě a jedinečnými a neměnnými pro svého majitele, můžeme se poohlédnout po důvodech jejího vzniku.

Co se pravidel používání a tvorby týče, začíná heraldika až v období, kdy se znaky začínaly používat čím dál tím více. Tedy kdy bylo jejich používání nebo vytváření třeba regulovat. Ale protože heraldika není jen o pravidlech, nýbrž také o umění a historii, začíná ještě v období předtím.

Nejprve se setkáváme s potřebou jednoty a sounáležitosti, a to v období prvních křížových výprav. To bývalo společné znamení červeného kříže, podle žádosti papeže Urbana II., na hrudích a ramenech rytířů, popřípadě na dalších místech s výpravou a rytíři spojenými. Z vojenského hlediska bylo třeba rozeznat své spolubojovníky od

---

2: Bartolus de Saxoferrato. Tractatus de insigniis et armis. Ostrava 1989. Strana 13.

3: Kovář Libor, Ing.: Bivojova heraldika: Zamyšlení nad heraldikou a jejím počátkem [online]. [cit. 16.5.2008]. Dostupný na [www: <http://heraldikus.wz.cz/nazory/pocatek.htm>](http://heraldikus.wz.cz/nazory/pocatek.htm). Poslední odstavec.

nepřátel.

Takovéto rozpoznání však brzy nestačilo. Rytíř totiž byl těžkooděncem na koni, který pro sebe potřeboval do boje další doprovod. Co se týkalo jeho před bitevního pohodlí, potřeboval někoho, kdo mu nesl těžkou helmu a vodiče bitevního hřebce (na kterém mimo boj nejezdil, aby mu ulehčil). Dále jakési spolubojovníky, několik střelců či bojovníky se sudlicemi a kopími. Nebylo záhodno také vynechávat obsluhující „posádku“, tedy dejme tomu někoho kdo nosil zavazadla, kdo vařil a podobně. Jednalo se tedy spíše o jakousi celou družinu, než o samotného rytíře.

Takovýto rytíř chtěl své služebníky udržet pohromadě (věc pro efektivní boj důležitá), a tak ke znamení společnému s několika dalšími rytíři nechával zhotovit zprvu jakýsi prostý klenot. V pozdější době takovými drobnými znameními začali rozlišovat také samotné štíty, až konečně začali tvořit štíty naprosto vlastní, jedinečné.

Za těchto časů se heraldika začala využívat i mimo bojovou vřavu a našla si své místo i jinde. Králové ani šlechta v těchto časech neuměli psát. Heraldika se tedy stala vítanou náhradkou podpisu a začala se tedy využívat na pečetích.

Odtud pak také pomalu důvody k pravidlům používání a tvorby štítů nových, vznik úřadu heroldského, který zmiňované věci měl na starosti a o kterém se dále zmiňovat nebudu.

4. Předheraldické období

Podmínky, tedy ne důvody, pro vznik heraldiky tady byly mnohem dříve, než evropané vyjeli dobývat Kristův hrob.

Zvyk malovat obrazce na štít je tady odedávna. Jako by lidi přitahovalo namalovat na štít výhružnou figuru. Snad je v tom trochu naděje v zastrašení protivníka nebo víra v

kouzelnou moc takové figury. Na takovýchto štítech se totiž nesetkáváme se zvířaty či stvůrami krotkými, ale divokými a nebezpečnými. Už takoví Peršané měli na štítech lvy, tygry, levharty, vlky, kance, zubry, slony, osly, orlice a draky.⁴ Co se osla týče, toho v Persii znají také jako divokého. Tyto zvířata také nesla svou symboliku, třeba orlice zosobňovala porážku nepřátel, podobně také kanec a drak.

Z Persie se symbolika dostává do všech koutů země. Putuje k Číně, kde lev, drak, ohnivák, slon a jednorožec, objevující se na štítech, nejsou v tamější přírodě známí, což je dokladem příchodu těchto obrazců ze západu. Symboly cestují také na sever ke kočovným kmenům a od nich pak ke Keltům a Germánům. Tito pak dávají náměty do svých bájí.

Co se evropského kulturního základu týče, Řekové na tom byly podobně. Tady se objevují zvířata a stvůry jako kuň, lev, orel, kanec, pes, ryba a hlava medúzy.⁵ Řekové také používali přilbice, které si zdobily různými soškami a chocholy. (Obrázek 3.)

Od Řeků je jen krůček k Římanům. Tito také měli různé chocholce na přilbách a zdobení na štítech. Římské jednotky měly své znamení. Kupříkladu legie měla orla a kohorta draka. Štíty si zdobili deignaty, jak znakům říkali sami vojáci.⁶ Na štítech byly také psány jména vojáků a označení kohorty či centurie, do níž voják patřil.

5. Počátek heraldiky

Žádný z historických pramenů o zavedení znaků neví. Jak jsme si popsali, znaky tady byly odedávna a nepřišli kvůli rytířů. Ti však použili používaných znaků ke svým

---

4: Schwarzenberg Karel: Heraldika. Praha 1941. Strana 17.

5: Kovář Libor, Ing.: Bivojova heraldika: Zamyšlení nad heraldikou a jejím počátkem [online]. [cit. 16.5.2008]. Dostupný na [www: <http://heraldikus.wz.cz/nazory/pocatek.htm>](http://heraldikus.wz.cz/nazory/pocatek.htm). Odstavec 3.

6: Tamtéž odstavec 6.

účelům a dali vzniknout heraldice. Původ heraldiky musíme hledat v místech, kde se spojují podmínky pro její vznik (tedy v dlouhém historickém období, kde se používá znamení na štítech) s důvody jejího vzniku. Důvody, jak jsme popsali výše, jsou potřeby vyjádřit sounáležitost nebo naopak individualitu svému okolí, a to znaméním které jednotlivce (či později instituci) zastupuje. Dalším důvodem, který zajisté napomohl rozvoji, bylo administrativní využití ve středověku.

Spojením těchto podmínek a důvodů vzniku heraldiky se dostáváme do období křížových výprav, spíše do období druhé výpravy. Přesnější vyměření ale není příliš možné, protože prameny nejsou dostatečně podrobné a přesné na určení času vzniku heraldiky.

Zajímavou myšlenku vyslovil Libor Kovář ve svém článku „Zamyšlení nad heraldikou a jejím počátkem“. Kde vyslovil domněnku, že heraldika by mohla pocházet z období o něco dřívějšího, a to ne z vojenského ale civilního sektoru.

Vojáci, jak už tomu bývá zvykem, přebírají nápady civilních subjektů a používají je v bojích popřípadě je ještě zdokonalují. Nyní se můžeme jen domnívat, zda-li nějaké znaky nefungovaly jako osobní znamení, kterých pak začala používat armáda, pro zdokonalení orientace v boji.

Kromě již zmiňovaného příkladu dědičných znamení athénských rodin z 6.-5.století před Kristem, jsem objevil ještě další podklad domněnky pana Kováře. A to je ryba, kterou se v počátcích křesťanství identifikovali křesťané mezi sebou, když byli pronásledováni Římany. Tato ryba byla jistě společná docela velkému společenství a jako taková byla používána po generace (samozřejmě dokud tomu bylo třeba).

Je nasnadě domnívat se, že podobných znamení mohlo být více. Ale nemáme

dostatek pramenů pro podložení takovýchto domněnek. Budeme tedy dále předpokládat, že heraldika vzniká položením znaku na vojenský štít a jeho následným rozvojem v ruku středověkých rytířů od II. křížové výpravy.

Použitá literatura:

Bartolus de Saxoferrato. Tractatus de insigniis et armis. Ostrava 1989.

Buben Milan, PhDr.: Encyklopedie Heraldiky. Praha 2003.

Hlaváček Ivan, Kašpar Jaroslav, Nový Rostislav: Vademecum pomocných věd historických. Jinočany 1997.

Kolář Martin, Sedláček August: Českomoravská heraldika– část všeobecná. Praha 1902.

Kovář Libor, Ing.: Bivojova heraldika: Zamyšlení nad heraldikou a jejím počátkem [online]. [cit. 16.5.2008]. Dostupný na [www: <http://heraldikus.wz.cz/nazory/pocatek.htm>](http://heraldikus.wz.cz/nazory/pocatek.htm).

Schwarzenberg Karel: Heraldika. Praha 1941.

Přílohy:

Obrázek 1: Z cyklu postav Přemyslovců ve znojemské rotundě sv. Kateřiny.

Převzato 4.6. z www.vesmir.cz.

[<http://vesmir.cz/clanek.php3?CID=4003>]

Obrázek 2: Z cyklu postav Přemyslovců ve znojemské rotundě sv. Kateřiny.

Převzato 4.6. z www.vesmir.cz.

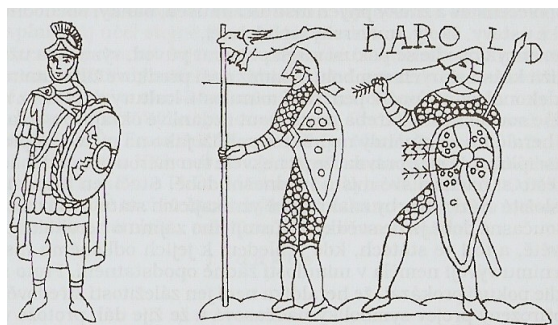
[<http://vesmir.cz/clanek.php3?CID=4003>]

Obrázek 3: Replika řecké přilbice

Převzato 4.6. z www.drakkaria.com

[http://drakkaria.com/drakkaria/index.php?id_druhu=8]

Obrázek 4: Předheraldické znamení na štítu Římana (vlevo) a Normanů (vpravo).

Převzato: Buben Milan, PhDr.: *Encyklopedie Heraldiky*. Praha 2003. Strana 10.